

ОСВІТНЬО-НАУКОВІ ДИСКУРСИ ТА ФІЛОЛОГІЧНА НАУКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ НА ТЛІ СУЧАСНИХ ІЛЮЗІЙ ІІІ

Роман Крохмальний¹, Галина Крохмальна²

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, UA–79000*

¹*roman.krokhmalnyy@lnu.edu.ua;*

²*halyna.krokhmalna@lnu.edu.ua*

Запропоновано погляд на сучасний освітньо-науковий простір крізь призму шести концептів, які активно впливають на наукову методологію, світогляд вчених, їхні технологічні можливості, ситуацію, яка формує якісно нові реалії. Йдеться про вплив воєнного часу (національно-визвольний концепт), інформаційні технології мереж в освіті (реформаційний концепт), мережеві алгоритми в етиці науки та освіти (етичний концепт), впровадження технологій ІІІ в освіті та науці (інтелектуальний концепт), динамічне комунікаційне середовище, яке сприяє унікальним можливостям опрацювання наукової інформації (інформаційно-наукознавчий концепт), уміння вченого сприймати довколишні зміни – у специфічному функціонуванні/трактуванні стратегічного мислення, своєрідного “когерентного сплаву” логіки, інтуїції, вміння заглянути у близьке майбутнє наукового простору (перспективний концепт).

Звернуто увагу на особливості використання джерел інформації у воєнних умовах, на авторитетність інформаційних потоків в освітньому і науковому вимірах, спостережено за динамічними процесами творення нової парадигми знань і умінь, реалізації методів, які відкривають ще не до кінця осмислені можливості. Застосування інструментів ІІІ додає до навчальної та наукової комунікації дуже сильного і непередбачуваного нового учасника, який здатен швидко опанувати інформаційні масиви і робити миттєвий аналіз величезної (порівняно із людськими можливостями) за об’ємом кількості інформації, здатен бути активним співрозмовником, учасником наукової дискусії, генератором і редактором наукових ідей. Зазначено певні перестороги, поширені в науковій спільноті у контексті залучення ІІІ і етичних міркувань. Зміна парадигми і методології приводить до змін у світогляді. Висловлено припущення стосовно нових рис наукового світогляду та освітніх можливостей в динамічних умовах мережевого суспільства.

Ключові слова: мережеве суспільство, наукознавство, філологічна наука, етика науки, академічна доброчесність, освітньо-наукові концепти, впровадження інструментів ІІІ.

Актуальність дослідження. Пошук відповіді на запитання про те, що ж далі робити в сучасному науковому просторі набуває різних можливих векторів пошуку, які не лише взаємно суперечать, а й мають риси, часто асинхронні з

реальним часом і його умовами. Мережеве суспільство та його технології мають вплив на всі ділянки людської життєдіяльності без винятку. Особливо цікавою є парадигма сучасної гуманітаристики і її неймовірні трансформаційні можливості в інформаційному фокусі динамічних технологічних інструментів.

Мета статті – виокремити методологічні концепти, які визначають освітньо-науковий дискурс сучасної філологічної науки.

Аналіз останніх досліджень. Сучасний науковий дискурс рясніє дослідженнями, в центрі яких постають спроби зазирнути в наше непросте сучасне, вчені формулюють питання освітнього і наукового розвитку в контексті різних проєкцій: впливу мережі Інтернет на освіту та науку (О. Буйницька, Б. Потятиник, М. Яцимірська), академічної доброчесності (Л. Грицаєнко, Т. Добко, О. Думанський, І. Доценко, О. Козак, І. Тодорова), застосування технологій та розвитку інструментів ШІ (І. Горбенко, С. Горчинський, О. Семенов, Н. Грона, М. Софілканич, Л. Філіпенко), комунікативної взаємодії на базі ЕІ (О. Семенов, Н. Грона, А. Юрченко, А. Розуменко, Т. Хомич), спроби футурологічних вимірів у наукознавстві (В. Горбатенко [1, с. 107], П. Селігей). Зазначимо, що перелічені проблеми цікавлять дослідників, які мають широкий спектр інтересів, зумовлених не лише науковим розвитком, а й певними організаційними чинниками, ініційованих вимогами ліцензійного характеру, інституційними потребами.

Виклад основного матеріалу. Концепт перший – національно-визвольний. Викликом для вчених стала російсько-українська війна, коли “виявилось”, що науковий дискурс і зовнішню дослідницьку традицію фокусує ворожа гуманітаристика, методика та й авторитетність, наприклад, у працях вчених-лінгвістів часто були зорієнтовані на “руський мір” і, якщо є вплив західних концептів, то лише через переклади і коментарі таких же вчених. Відповідні законодавчі¹ і галузеві² рішення обмежили не лише формальну

¹ Йдеться про Постанову Верховної Ради України “Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності” 01.12.2022 – по суті, цей законопроект прийнято в першому читанні. У ньому є мета – “законопроект розроблено з метою розроблення механізмів захисту освітньої і наукової сфер в Україні від пропаганди та поширення шовіністичної загарбницької геополітичної доктрини «руського міра» через наукові дослідження, академічні тексти і джерела інформації у цих сферах. Для цього у проєкті пропонується внести зміни до відповідних законодавчих актів, якими таке використання буде обмежено”, крім того, автор Пояснювальної записки уточнює “Законопроектом пропонується внести зміни до Закону України «Про освіту» і: – закріпити загальний принцип захисту освітньо-інформаційного простору України від впливу російського імперіалізму і «руського міра»; – зазначити, що складові освітньої програми не можуть містити посилання на джерела інформації, створені на території, державною мовою, громадян(к)ами та

складову впливу агресора на науковий простір України, а, що важливо, поставили вимогу цей простір зробити реально українським. Як приклад попереднього стану, перша ж у пошуковому спринті публікація за відповідними ключовими словами датована ще періодом до повномасштабного вторгнення. В оглядовій статті Р. Рапава, Н. Савченко [11, с. 502] пропонують “роз’яснити методи дослідження тексту”, зазначимо, що усі джерела до українського дослідження винятково ворожемовні (чи переклади із західних мов – російською), крім того, автори ставлять певні рамки (йдеться про “систему інших методів мовознавства”). Приклад коментарів не потребує. Важливим для розуміння вектора розвитку цих важливих кроків є деякі інтерв’ю авторки законодавчої ініціативи, народної депутатки України Інни Совсун³.

Концепт другий – реформаційний. Контекст ініціації сучасних освітньо-наукових реалій доповнюють виклики, які реалізують прагнення до реформ у галузі, та засвідчують не лише активні зміни на рівні номінування категорій в

юридичними особами держави-агресорки чи окупантки...” цит. за Пояснювальною запискою <https://itd.rada.gov.ua/ffcfb7a7-3af7-4e48-9421-a07f78721b01>.

² Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти рекомендував припинити (обмежити) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях (йдеться про Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях від 30 листопада 2023 року, в яких зазначено “необґрунтоване використання джерел інформації держав-агресорів є недоцільним для наукової об’єктивності, кругозору дослідників, не кажучи вже про питання національної безпеки в умовах війни та загалом подолання наслідків постколоніального мислення в наукових дослідженнях” цит. за <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%A04-30.11.2023.pdf>).

³ Воєнні дії загострили відчуття власної і національної ідентичності, відбулося це і в науково-освітньому вимірі. “Чому ми античну культуру вивчаємо за російськими джерелами? Адже з античності є величезна кількість джерел, написаних українськими, а частіше західними авторами. Та була певна традиція, усім було зручніше читати російською. І держава не інвестувала у видання книжок і підручників українською. Подивіться зараз на реакцію викладачів та науковців у математиці чи фізиці. Їхній аргумент: а в нас немає інших підручників, ми 30 років навчали за підручниками російською, а зараз, якщо їх заборонити, то треба закривати факультети. Так, проблема існує, але залишити, як є, ми не можемо. ... Це в принципі порушує навіть чинне законодавство. Якщо написано, що мова навчання в українських університетах українська, то цих підручників російською просто не має бути. Виходить, аби закінчити університет, тобі треба де-факто вивчити російську мову” (“Знайти баланс між науковим пошуком і національною безпекою”: про законодавче обмеження використання російських джерел цит. за <https://susplne.media/culture/337438-znajti-balans-miz-naukovim-posukom-i-nacionalnou-bezpekou-pro-zakonodavce-obmezenna-vikoristanna-rosijskih-dzerel/>).

освіті⁴, термінів в освітньому менеджменті⁵, класифікацій у науці⁶, а й спроби структурних змін, не декларативного, а цілком реального характеру (мова не лише про “оптимізацію” мережі закладів освіти, чи ті ж постакредитаційні моніторинги).

Одним із важливих впливів на розвиток цих схематично окреслених кроків у менеджменті сучасних освіти та науки стала реалізація засобів мережевої комунікації. Інформаційне суспільство та наслідки його можливостей (швидкість і неймовірні здатності інформаційного пошуку, параметри збору та обміну інформацією, нові методи роботи з текстами, моделювання, об’єм і охоплення матеріалів, їх аналіз тощо) вплинуло на усі без винятку галузі людської життєдіяльності. Найцікавішим є вплив на освіту та її цінності. Оскільки наука та освіта не можуть мати (і такі апріорі не мають) “кордонів між собою”, цінності освітні та цінності наукові взаємно когерентні в різних проєкціях.

Концепт третій – етичний. Окремі методичні рекомендації, розпорядчі та інші документи дають підстави для погляду на своєрідні загороджувальні заходи стримування крізь призму сучасних технологічних змін, і не задля збереження традиційних систем, а задля формування стійкої сучасної наукової етики. МОН України у 2018 році надіслало керівникам закладів вищої освіти “Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності” [9], які містили поради стосовно плагіату та якості академічного письма, поради для учасників навчальної комунікації про потребу дотримуватися етичних норм. “Неякісними практиками” було означено “недосконалу структуру наукової статті та анотації до неї, відсутність традиції

⁴ Освітні категорії “напрямы”, “спеціалізація”, “спеціальність”, “галузь знань”, “освітня програма” зазнали певних змін у функціональному вимірі впродовж останніх двох десятиліть. Особливо показовими є експерименти з упровадження освітніх рівнів, термінів навчання і переліку галузей знань і спеціальностей, за якими відбувається підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти.

⁵ Йдеться про впровадження змін інституційних термінів “ВУЗ”–“ВНЗ”–“ЗВО”, а також цілого “материка” терміноодиниць, пов’язаних з акредитаційними процедурами.

⁶ Формування переліку наукових спеціальностей, підходів до розуміння такої диференціації відображено у відповідних нормативних документах останніх десятиліть: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 № 1057 “Про затвердження Переліку наукових спеціальностей” (https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/23852/), “Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань” (Наказ ВАК України 23.06.2005 № 377 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0713-05#Text>), “Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань” (Наказ ВАК № 288 від 10.06.1999 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-99#Text>).

належного рецензування, необхідність наукових публікацій для звіту, а не як презентації власного дослідження тощо” [9], крім того, було окреслено перелік знань та вмінь, які (станом на 2018 рік) мали б покращити стан академічного письма. Безперечно, швидкість розвитку навчальної комунікації та роботи з інтернет-ресурсами середини 20-х років ХХ століття залишає на узбіччі часу загалом логічні й практично зорієнтовані поради⁷.

Не маємо на меті критично оцінювати особливо популярні за останнє десятиліття заходи академічної доброчесності, які проходять своєрідну еволюцію від боротьби з практично відвертим неприхованим плагіатом до пошуку “неправильного” вживання інструментів генеративного ШІ. Набір сучасних (2025) рекомендацій⁸ є своєрідним зрізом цінностей для синхронного аналізу. Особливо важливою є активна участь і співпраця авторитетних інституцій, які долучилися до створення солідного документа⁹, який дав нам підстави для деяких окремих спостережень.

Сучасна методика організації освітньої та наукової діяльності, на думку авторів “Методичних рекомендацій” у ракурсі доброчесності, диференційована на кілька сфер (“організація антикорупційної роботи у ЗВО загалом; організація

⁷ “Для якісного академічного письма студенти мають опанувати знання й навички: • шукати, обирати й оцінювати якість джерел; • робити нотатки, завжди вказуючи джерело; • виділяти головні думки в тексті; • підсумовувати текст та ідеї; • перефразовувати чужі думки своїми словами стисло, детально, без зміни змісту цих думок; • правильно описувати посилання на джерело; • правильно цитувати; • знати про форми академічного плагіату і про шляхи запобігання йому; • формулювати і чітко висловлювати власні думки; • знати структуру академічного тексту; • вміти виокремити текст цитат у власному тексті; • володіти іноземними мовами, передусім англійською” <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf>.

⁸ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування інструментів та механізмів для трансформації різних сфер функціонування закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності, розроблені Національним агентством з питань запобігання корупції <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmiv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>.

⁹ Методичні рекомендації щодо застосування інструментів та механізмів для трансформації різних сфер функціонування закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності (затверджені Наказом МОН України), а учасники створення цього документа – авторитетні установи, особи і організації (Національне агентство з питань запобігання корупції, Міністерство освіти і науки України (Директорат вищої та фахової передвищої освіти), Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Освітній омбудсмен України, ГО “Асоціація юридичних клінік”, ГО “Антикорупційний штаб”, ГО “Об’єднання Студентських самоврядувань”, Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції в Україні, ГО “Альянс освітніх ініціатив”, Київська школа економіки, Комітет Верховної ради України з питань освіти, науки та інновацій, Проєкт “Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «ВзаємоДія»”, Проєкт ПРООН в Україні “Підтримка громадянського суспільства та молоді”).

освітнього процесу; адміністрування ЗВО; академічна доброчесність; партнерства ЗВО”)¹⁰, які, на перший погляд, надають перевагу адміністративним чинникам (менеджмент найвищого рівня інституційної структури формує “цінності та етичний клімат”, “культуру організації” із залученням усіх учасників академічної спільноти). Окремо виділено адресність “Рекомендацій” – “для кожного/кожної”¹¹. Вбачаємо активацію елементів сучасної комунікації вже у преамбулі цього документа, оскільки інформаційне повідомлення не лише адресоване до кожного учасника академічної спільноти, а й передбачає мережеву форму взаємодії, “оцінку етапу зрілості ЗВО”, заходи, скеровані на впровадження “засад антикорупційного комплексу”,¹² алгоритм виявлення відхилень і впровадження посади “антикорупційного уповноваженого” на різних рівнях ієрархічної структури. Автори документа ставлять логічні та чіткі завдання усім учасникам організації освітньо-наукової діяльності, підпорядковані конкретній меті¹³, використовуючи при цьому приклади із закордонного досвіду закладів освіти та науки.

Аналіз нормативно-правових документів на прикладі одного ЗВО дав підстави українським вченим сформулювати на цьому етапі окремі зауваги щодо принципів академічної доброчесності й виокремити два вектори діяльності. Синхронне дослідження у такій проекції сприяє кращому розумінню поточної ситуації, проте очевидною проблемою, на нашу думку, стали межі акредитаційного алгоритму [5, с. 59–68]¹⁴, який зазнає стабільних періодичних

¹⁰<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmiv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>.

¹¹<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmiv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>. С. 3.

¹²<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmiv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>. С. 7, 8.

¹³ “Управління корупційними ризиками є запорукою ефективного виконання покладених на ЗВО завдань та його доброчесної репутації. Антикорупційна програма – це стратегічний документ, який визначає перелік заходів, що допомагають забезпечити прозорість та доброчесність всіх бізнеспроцесів ЗВО.” <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmiv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>. С. 15.

¹⁴ Йдеться про дослідження Оксани Залюбівської та Олени Слободянюк, де авторки виокремили “два вектори: зовнішній (на гармонізацію політики університету із загальноприйнятими світовими стандартами якості освіти та, відповідно, інтеграцію закладу в міжнародний освітній простір) та внутрішній (на забезпечення якості освіти, підвищення довіри до освітнього процесу, зміцнення культури академічної доброчесності, як наслідок консолідації, згуртованості академічної спільноти для досягнення високих стандартів освіти”).

видозмін. Хоч авторки й запропонували певні кроки для формування політики академічної доброчесності [5, с. 15]¹⁵ у закладах ЗВО, нашу увагу привертає нечітке ще розуміння/відчуття впливу ШІ на якість освіти, на її найближче теперішнє.

Етичні та правові засади доброчесності прямо впливають на освітній та науковий результати на різних рівнях, оскільки навіть організація антикорупційних заходів позначена мережевими алгоритмами, тому ми можемо цілком вмотивовано висувати припущення про їх визначальність в освітньо-науковій сфері для сучасного суспільства. Водночас констатуємо певну лімінальну зону, в яку потрапляє сучасний вчений/науково-педагогічний працівник (йдеться про певну межу взаємовпливу обмежень і можливостей, позитивного творчого і негативного наслідувального).

Концепт четвертий – інтелектуальний. Вчені пропонують різні цікаві проєкції позитивного і негативного [4, с. 91]¹⁶ досвіду вживання інструментів ШІ, виводять на підставі досліджень [3] “Фундаментальні цінності академічної доброчесності”, в яких виокремлюють окремі ціннісні категорії (чесність, справедливість, довіра, повага, мужність, відповідальність) [13] і “позитивні функції інструменту штучного інтелекту ChatGPT” [13]¹⁷,

¹⁵ Йдеться про “формування культури академічної доброчесності: – подальшого аналізу та впровадження у вітчизняну систему вищої освіти/ЗВО потребує позитивний досвід забезпечення академічної доброчесності, зокрема досвід США та Великої Британії; – інструменти зовнішнього контролю над дотриманням етичних стандартів навчання і викладання мають сприяти інтеріоризації потреб і вимог кожного учасника освітнього процесу”.

¹⁶ “...незважаючи на потенціал штучного інтелекту в освіті, також є занепокоєння щодо його потенційного негативного впливу на освіту. Ці негативні наслідки, які можуть бути спричинені використанням штучного інтелекту в освіті, включають ризик зниження ролі науково-педагогічного працівника, ризик зниження креативності та навичок критичного мислення студентів. Цифрові технології повністю змінюють модель освіти. Отож творче мислення, здатність акумулювати оригінальні ідеї та втілювати їх у життя послужить потужним помічником в отриманні молодими українцями якісної сучасної освіти”.

¹⁷ Йдеться про такі функції: “Пошук нових ідей” (“ChatGPT може бути використаний для виокремлення нових напрямків у певному дослідженні”); “Підбір інформації” (“ChatGPT може бути використаний для підбору добірки джерел із посиланнями за певною темою або напрямком”); “Оформлення цитування” (“ChatGPT має можливість розрізняти основні стилі цитування, що може бути використано за необхідності оформлення бібліографічного списку”); “Розпізнавання мови написання” (“Функція ШІ під час вивчення матеріалів іноземних джерел”); “Переклад тексту” (“Використання машинного перекладу ChatGPT можливе лише для простих конструкцій, а не для академічного перекладу профільної термінології”); “Перевірка деяких структурних елементів” (“Функція ШІ може бути використана для перевірки підібраних ключових слів у науковій роботі”) табл. 2.

які передбачають конструктивний підхід до використання комунікативних технологій [2]¹⁸.

Використання ШІ в освіті набуває глобальних масштабів, і те, що урядовці пропонують методичні рекомендації, які базуються на “керівних принципах етики” (“контроль з боку людини”, “технічна надійність і безпека”, “конфіденційність й управління даними”, “прозорість”, “різноманітність, недискримінація і справедливість”, “суспільний та екологічний добробут”, “підзвітність”), визначених відповідними рескриптами незалежної групи Єврокомісії ще у 2019 році [14], дає підстави для позитивного формування бачення освітньої перспективи. Звісно, можуть виникнути сумніви щодо процесів регулювання навчальної комунікації. Адже навіть побіжне моделювання сучасного навчання з використанням ШІ приводить дослідника до пропорцій впливу віртуального і реального світу, постає питання не лише меж і можливостей заявленого контролю¹⁹ над процесом комунікації, а й когерентності учасників такого “діалогу”. Автори “рекомендацій...” демонструють “потенціал” впровадження ШІ у діяльності ЗВО²⁰ і при цьому

¹⁸ “Упровадження штучного інтелекту в галузь освіти має певний потенціал для поліпшення якості української освіти, проте треба враховувати й негативні наслідки активного використання учасниками освітнього процесу таких інструментів. Поширення використання штучного інтелекту, а саме – інструменту ChatGPT, спричинило такий позитивний наслідок, як підвищення уваги до питання академічної доброчесності в науковому просторі. Поява сервісу ChatGPT від OpenAI є яскравим проявом академічної недоброчесності здобувачів освіти й науковців. Тому потрібно враховувати й упроваджувати в заклади освіти програмне забезпечення, яке виявлятиме порушення норм академічної доброчесності, зокрема плагіат тексту, написаного штучним інтелектом”.

¹⁹ Йдеться про заходи організації адміністративно-навчального середовища, які мають за “рекомендаціями” своєрідний “вертикальний” характер (автори пропонують послідовні “етапи впровадження ШІ в закладах вищої освіти”, а також організаційні заходи, як-от: “розробка та ухвалення політик щодо використання систем ШІ; оцінка ризиків при виборі систем ШІ; оцінка придатності системи ШІ для використання відповідно в освітньому процесі, у науковій, науково-технічній, мистецькій чи інноваційній діяльності закладу вищої освіти, а також у процесі управління закладом вищої освіти”. С. 13, які, на нашу думку, вступають у певний хронологічний дисонанс із самими інструментами ШІ). Автори “рекомендацій...” пропонують певний алгоритм для ЗВО, який, на нашу думку, набуває навіть у цьому документі надто ідеального, але ж бюрократичного характеру. Звісно, алгоритм має право на існування і використання, проте ж його складові, очевидно, мали б зазнавати не лише періодичного перегляду чи змін, а й серйозних трансформацій, які неминучі в умовах швидкості впровадження сучасних технологій. Цит. за <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo>.

²⁰ Йдеться про генерування нових ідей із залученням до цього процесу великих обсягів даних, що раніше цілком слушно не було доступним <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi->

наводять, як приклади, вдосконалені можливості релевантного пошуку наукової інформації, її обробки та формування підставових висновків за “доволі низьких” ризиків порушення академічної доброчесності. Можемо припустити, що найближчим часом зростуть і стануть звичними можливості динамічного генерування текстів та їх масштабного опрацювання із залученням тих же “інтелектуальних помічників” [7, с. 100]²¹.

Концепт п'ятий – інформаційно-наукознавчий. Наукознавство як відносно “молода” наука [8, с. 75]²² сприяє не лише вивченню сучасних динамічних можливостей, які забезпечують новітні технології, а й кращому (можливо і єдино реальному) досягненню результатів сучасних багатовимірних і багатоманітних досліджень. Так, сучасні дослідники стверджують ефективність “виконання наукою соціокультурної функції”, яка “змінює світогляд людей завдяки отриманню інформації про наукові відкриття і потенційні можливості їх використання, яка широко подається у засобах масової інформації, в науковій і художній літературі, мистецтві. Разом із тим, сучасні наукові, техніко-технологічні та соціально-економічні трансформації змінили межі постіндустріального суспільства, в якому спостерігається домінування інформаційно-комунікаційних технологій” [10, с. 63]. Відмітимо важливу “алгоритмотворчу” функцію ІКТ як для суспільства загалом, так і для наукознавчого виміру особливо, адже саме динаміку і кількісні характеристики забезпечують технологічні “помічники”, наприклад, у соціогуманітарній сфері, у філології насамперед. Щодо природничих наук, біології чи хімії, то динамічне комунікаційне середовище сприяє унікальним можливостям доступу до наукової інформації. Дослідники демонструють певні реалії, розвинуті завдяки новому удоступненню наукової інформації в соціумі [с. 10, 80]²³, а отже, перед

intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo. С.17.

²¹ Варто зазначити те, що “Високі швидкості досягнення контенту, можливість контролю концентрації уваги і формування логіки певного типу мали б сприяти створенню нового типу навчальної комунікації, побудованої на засадах мережовості, комунікації, в основу якої покладено технології мережевого обміну інформацією. Ми дійсно не можемо досягнути виключні можливості інструментів ШІ (того ж ChatGPT, чи його уже кількох аналогів), проте нова комунікаційна вимога в освітньому середовищі пов’язана із поступовим виваженим імплементаванням таких інструментів, пошуком можливості реалізувати елементи мережевої логіки як засобу організації нової «навчальної мережі»”.

²² “В Україні колектив наукознавців почав формуватися з 1965 р. з ініціативи і під керівництвом Г. М. Доброва, який прийшов до наукознавства від досліджень з історії техніки”.

²³ Вчені О. Мех та Н. Мех зазначили, що “нової актуальності набуває тенденція взаємовідносин між офіційною та аматорською наукою. Так, науково-технічний прогрес, розширюючи доступність широкого загалу до наукової інформації та нових цифрових технологій, збільшив можливості виконання окремих НДР або їхніх етапів без професійної підготовки. Це так звані «гаражні» або «кухонні» розробки. Виконання

цивілізацією відкриті великі можливості. Водночас є певні застереження щодо поділу сучасного суспільства, на тих, хто активно є заглибленим у сучасні процеси, і на тих, хто відверто ігнорує й не цікавиться науковими здобутками та інформаційними можливостями [10, с. 82]²⁴. В умовах очевидної нової “глобальної реальності”, або й нового етапу розвитку цивілізації, постають специфічні виклики, формуються нові концепти, проявляються ще не до кінця зрозумілі ознаки нового світогляду [10, с. 83]²⁵, базованого на новітніх інформаційних технологіях [6, с. 255]²⁶, на проблемах збереження Людини і нашої планети.

Концепт шостий – стратегічний. П. Селігей сформулював, на наш погляд, кардинально важливу стратегічну думку, яка засвідчує вектор сучасного наукового дискурсу. Вчений цілком слушно й логічно окреслює важливість лінгвістичних досліджень та особливості їх скерованості у тривимірному часовому просторі [12, с. 5]²⁷, зазначає поняття повноцінності науки про мову

таких робіт у хімії (з новими сполуками), біології (з мікроорганізмами, патогенами, біоматеріалами) та інших галузях викликає занепокоєння у фахівців. Розвиток біохакингу (аматорські НДР з використанням хакерських підходів, які пропагують суспільну відкритість результатів) набуває нових світових масштабів і водночас піднімає питання щодо дотримання авторами цих робіт необхідних стандартів, особливо експериментальної фази”.

²⁴ Дослідники стверджують, що “Удосконалення людини з використанням нових технологій набуло реальності, практичності та розширило горизонти наукових пошуків. Наука не тільки змінила умови життя і уявлення людини про світ, вона розпочала фундаментальні трансформації людської природи та підійшла впритул до понять філософської антропології, зокрема до фундаментального питання: що таке людина? Розпочався активний перехід до нової глобальної реальності з її новими фізичними, соціокультурними, економічними, юридичними наслідками”.

²⁵ Зазначимо думку вчених про те, що “Зміни соціокультурної сфери під дією науково-технічного прогресу посилюватимуться, попри зниження інноваційної культури або погіршення ставлення людини до науки і наукової діяльності як до джерел підвищення загального добробуту. Але нові трансформації принесуть нові ризики й самій науці. В загальному інформаційному просторі вже тривалий час домінує, прямо або опосередковано, економічно орієнтований контент. Інформаційні потоки активно витісняють як з особистої, так і з колективної свідомості уявлення про наукову картину світу, науковий світогляд, наукові орієнтири. Поступова втрата інтересу суспільства до науки поглибить дисбаланс між її функціями, коли виробнича (технологічна) функція значно переважатиме пізнавальну, світоглядну, соціокультурну”.

²⁶ Справді, “Мистецтво слова в умовах цифрового суспільства, побудованого на засадах мережевої логіки, отримує великі можливості для реалізації найскладніших задумів”.

²⁷ Селігей П. формулює однозначну позицію щодо наукової комунікації у сучасній українській лінгвістиці: “Українську мову досліджують головню в її теперішньому стані. У давнину заглиблюється значно менше колег, бо це потребує і ґрунтовніших знань, і вищої кваліфікації. Історичні розвідки важко переоцінити: вони являють нам масштабну, багатовікову панораму становлення української мови від праслов’янських часів до

через акценти наукового дискурсу попереднього і теперішнього часу [12, с. 6]²⁸. Одна із непростих навичок нашого часу – уміння сприймати довколишні зміни. У специфічному функціонуванні/трактуванні стратегічного мислення, своєрідного “когерентного сплаву” логіки, інтуїції вміння заглянути у близьке майбутнє уже не є чимось фантастично-казковим. У мережевому світі з його “бульбашками” і швидкими пересотвореннями контенту особа змушена навчитися застосовувати саме такий набір підходів [12, с. 42]²⁹.

Горбатенко В. на початку 10-х років XXI століття спробував окреслити виміри (“функціонування інституціональної інфраструктури” на рівні держави, економіки, історії, права, освіти, військової справи, екології, космології, етики тощо) сучасного розуміння науки у контексті футурології (“чи можна за розмитої парадигматики футурології вважати її науковою дисципліною?”), дійшов цікавого висновку, який лише підтверджує певні упередження та

сьогодення. Минувшину, безумовно, треба знати, з користю засвоювати її гіркі, часом трагічні уроки. Та чи варто на ній постійно зациклюватися? Чи варто весь час ходити довкола проблем учорашнього дня? Чи не варто нам, бодай інколи, відслоняти завісу часу, щоб поглянути за блакитне марево небокраю, у день завтрашній? Занурившись у сьогодення та минуле української мови, ми наче даємо зрозуміти, що її майбутнє нас не дуже й цікавить. А що ж тоді цікавить? У соцмережах притомною мовою стали такі зловенні теми, як правопис запозичень, творення фемінітивів, засилля покручів-росіянізмів. Хоч проблеми ці й розбурхують «мовні війни», з висоти майбутнього видаються аж надто дріб'язковими. Найгірше ж те, що вони відвертають увагу від проблем справді фундаментальних. Одна з них – україно-іншомовні текстові корпуси. Хто пояснить, чому від їхньої якості й наповненості залежить програма для української мови?! Питання риторичне. Більшість із нас навіть не чули про таку проблему!”. С. 5 (вчений присвятив цьому цілий розділ “Як зберегти мову?”).

²⁸ “Сьогодні стає зрозумілим: якщо мовознавство й далі творитиме знання тільки двох часових вимірів, воно не зможе вважатися за повноцінну науку. Майбутнє має стати таким самим повноправним предметом досліджень, як сучасне та минуле. Лінгвісти не тільки мають право, а й повинні прогнозувати завтрашній день мови, спираючись при цьому на відомості з її історії, здобутки суміжних дисциплін. Кожен, хто хоч трохи обізнаний з історією лінгвістики, знає, що в XIX ст. вона майже поспіль була зосереджена на минулому. У XX ст. фокус її уваги поступово змістився на сучасність. Не виключено, упродовж XXI ст. відбудеться переорієнтація із сучасності на майбутнє”. Вчений по суті скеровує вектор перспектив мовознавчих досліджень у прогностичну площину, присвячуючи цьому цілу монографічну працю.

²⁹ Йдеться про стратегічне мислення та інтуїцію у викладі П. Селігея: “на початку XXI ст. світ змінюється настільки стрімко, що традиційні способи мислення попросту не встигають охопити всі ті незліченні й несподівані новації, які без упину виринають то тут, то там. Мислити традиційно сьогодні означає мислити із запізненням, навздогін, заднім числом. Щоб уповні досягнути швидкоплинну сучасність, оперативно відповідати на її виклики, потрібно бачити перспективу, застосовуючи довгострокове прогнозування”.

особливості наукового дискурсу й не надто послідовно поважного ставлення до прогнозування [1, с. 107]³⁰.

В умовах явищ мережевого суспільства можна впевнено стверджувати визначальну роль інтуїтивно-логічного пізнання, яке щоразу авторитетніше впливає на формування усієї парадигми сучасного наукового дискурсу, має певні прогнозовані закономірності [12, с. 48]³¹ в різних професійних проєкціях.

Висновки. Шість концептів, які ми спробували осмислити, не є вичерпним мірилом сучасного дискурсу. Їх впливовість і функціональна здатність потребує окремого розгляду. Найближчим часом можемо цілком вірогідно припустити те, що наукова спільнота створить і широко впроваджуватиме інструмент для певного інформаційного «вимірювання» в науковому контенті (до цього призведе ситуація з кількісним пересиченням наукового простору, адже не менш цікавим є парадокс, коли в іменитого і не завжди вченого щороку виходить друком більше, аніж 10 статей...). Безперечно, є різні мотивації, однак така масова стимуляція до інтелектуального генерування наукових текстів не може не мати результатів, а різнобічне використання інструментів III в освіті зумовлює багаторівневі зміни. Можна і треба прогнозувати те, що змінить освітньо-науковий простір, однак те, що технологічні реформи, які турбулентними потоками руйнують традиційні досі системні зв'язки, матимуть парадоксально(!), але позитивний характер насамперед для зміни свідомості та формування нових підходів і динамічних орієнтирів.

³⁰ “футурологія (як і технологічне прогнозування) досі належним чином не розвинулась у пострадянських країнах, у тому числі й в Україні. Що ж стосується наявних нині популярних центрів аналізу і прогнозу, то вони далекі від завдань наукового дослідження проблематики майбутнього й переважно вдаються до звичайних пророцтв, до яких, як правило, їх спонукає замовник. На всіх рівнях переважає прагнення отримати не прогноз-попередження, який допомагає зважувати можливі наслідки управлінських рішень, а прогноз-передбачення, що орієнтує на вгадування майбутніх подій”.

³¹ “В інтуїції немає нічого містичного. Хоч досліджена вона ще слабо, можна напевно стверджувати, що виникає вона через здатність головного мозку сприймати й “перелопачувати” більші обсяги інформації, ніж це фіксує наша свідомість. По суті, інтуїція – це спромога мозку оперувати інформацією поза контролем свідомості. Основна частина пізнавальної роботи проваджується позасвідомо, а свідомість отримує результати в готовому вигляді. Інтуїція – не вроджений хист. У бездумній голові вона не спрацьовує. Це плід багаторічного досвіду, відточеного професіоналізму. Хороша професійна інтуїція прогнозиста дає знання високої вірогідності. Стратегічним мисленням, загостреною інтуїцією, здатністю не просто бачити обриси майбутнього, а й “жити” в ньому наділені багато талантів. Та найбільше риси ці притаманні геніям – тим, хто уособлює найвищий щабель у розвитку творчих сил і можливостей”.

1. Горбатенко В. Вікна в майбутнє: перспективи становлення галузевої футурології. Політичний менеджмент. 2010. № 2. С. 98–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2010_2_11.
2. Горчинський С. В., Софілканич М. І., Горбенко І. Ф. Якість української освіти й академічна доброчесність: вплив застосування штучного інтелекту. Академічні візії. 2023. Вип. 20. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/407>.
3. Доценко І. О. Академічна доброчесність у системі забезпечення якості вищої освіти. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2022. № 32. С. 31–42. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-31-42>.
4. Дутко А. О. Переваги та недоліки використання Штучного інтелекту в закладах вищої освіти // Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції : матеріали Всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. 328 с. URL: https://cuesc.org.ua/images/iadvanced_training_OLA.pdf.
5. Залюбівська О., Слободянюк О. Структурно-функціональна модель забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2025. No. 75 (May). С. 59–68.
6. Крохмальний Р. Художній образ у науковій комунікації: між когерентністю та інтермедіальністю. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2024. Вип. 76. С. 246–260.
7. Крохмальний Р., Крохмальна Г. Навчальний контент в епоху мережевої логіки та розвитку елементів штучного інтелекту: терміни і проблеми. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2023. Вип. 39. С. 116–126.
8. Маліцький Б. А., Попович О. С. Розвиток наукознавства й історії науки в Національній академії наук України. Наука та наукознавство. 2008. № 4. С. 75–83. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/49103/11-Malitsky.pdf?sequence=1>.
9. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf>.
10. Мех О. А., Мех Н. О. Наука і соціокультурна сфера в інформаційному світі: тенденції, наслідки та застереження. Наука та наукознавство. 2022. № 1 (115). С. 62–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2021.01.062>.
11. Рапава Р. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці. Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Філологічні науки. 2019. Вип. 175. С. 502–507. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2019_175_99.

12. Селігей П. О. Українська мова у 2222 році. Вступ до лінгвофутурології : [монографія]. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Академперіодика, 2023.

13. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. Академічні візії. 2023. Вип. 19. URL: <https://zenodo.org/records/7966703>.

14. Штучний інтелект у закладах вищої освіти: рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО. 2025. URL: <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshehoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo>.

References

1. Horbatenko, V. (2010). Vikna v majbutnie: perspektyvy stanovlennia haluzevoi futurolohii. *Politychnyj menedzhment*, 2, 98–108 [in Ukrainian].

2. Horchyns'kyj, S., Sofilkanych, M., Horbenko, I. (2023). Yakist' ukrains'koi osvity j akademichna dobrochesnist': vplyv zastosuvannia shtuchnoho intelektu. *Akademichni vizii*, 20 [in Ukrainian].

3. Dotsenko, I. (2022). Akademichna dobrochesnist' u systemi zabezpechennia iakosti vyschoi osvity. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 32, 31–42 [in Ukrainian].

4. Dutko, A. (2024). Perevahy ta nedoliky vykorystannia Shtuchnoho intelektu v zakladakh vyschoi osvity. Shtuchnyj intelekt u vyschij osviti: ryzyky ta perspektyvy intehtratsii: materialy vseukrains'koho naukovo-pedahohichnoho pidvyschennia kvalifikatsii, 1 lypnia – 11 serpnia 2024 roku. L'viv–Torun' : Liha–Pres [in Ukrainian].

5. Zaliubivs'ka, O., Slobodianiuk, O. (2025). “Strukturno-funktsional'na model' zabezpechennia akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh vyschoi osvity”. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 75 (May), 59–68 [in Ukrainian].

6. Krokhmal'nyj, R. (2024). Khudozhnij obraz u naukovij komunikatsii: mizh koherentnistiu ta intermedial'nistiu. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriiia filolohichna*, 76, 246–260 [in Ukrainian].

7. Krokhmal'nyj, R., Krokhmal'na, H. (2023). Navchal'nyj kontent v epokhu merezhevoi lohiky ta rozvytku elementiv shtuchnoho intelektu: terminy i problemy. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriiia pedahohichna*, 39, 116–126 [in Ukrainian].

8. Malits'kyj, B., Popovych, O. (2008). Rozvytok naukoznavstva j istorii nauky v Natsional'nij akademii nauk Ukrainy. *Nauka ta naukoznavstvo*, 4, 75–83 [in Ukrainian].

9. Metodychni rekomendatsii dlia zakladiv vyschoi osvity z pidtrymk pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti [in Ukrainian].
10. Mekh, O., Mekh, N. (2022). Nauka i sotsiokul'turna sfera v informatsijnomu sviti: tendentsii, naslidky ta zasterezhennia. *Nauka ta naukoznavstvo*, 1 (115), 62–87 [in Ukrainian].
11. Rapava, R. (2019). Metody doslidzhennia tekstu v suchasnij linhvistytsi. *Naukovi zapysky [Tsentral'noukrains'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seria: Filolohichni nauky*, 175, 502–507 [in Ukrainian].
12. Selihej, P. O. (2023). Ukrains'ka mova u 2222 rotsi. Vstup do linhvofuturolohii: [monohrafiia], NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy, Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
13. Filipenko, L., Dumans'kyj, O., Kozak, O. (2023). Akademichna dobrochesnist' v naukovomu ta osvith'omu seredovyschi zakladiv osvity Ukrainy: pohliad kriz' pryzmu naiavnosti shtuchnoho intelektu. *Akademichni vizii*, 19 [in Ukrainian].
14. Shtuchnyj intelekt u zakladakh vyschoi osvity: rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO [in Ukrainian].

Стаття: надійшла до редколегії 24.09.2025
доопрацьована 03.10.2025
прийнята до друку 09.10.2025

**EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC DISCOURSES
AND PHILOLOGICAL SCIENCE: METHODOLOGICAL CONCEPTS AGAINST
THE BACKDROP OF CONTEMPORARY AI ILLUSIONS**

Roman Krokhmalnyi¹, Halyna Krokhmalna²

*Ivan Franko National University of Lviv,
University Str., 1, Lviv, Ukraine, UA-79000*

¹*roman.krokhmalnyi@lnu.edu.ua;*

²*halyna.krokhmalna@lnu.edu.ua*

The authors of the article propose a view of the modern educational and scientific environment through the prism of six concepts that actively influence scientific methodology, the worldview of scholars, their technological capabilities, and the situation that shapes qualitatively new realities. These include the impact of wartime (the national-liberation concept), information technologies of networks in education (the reformation concept), network algorithms in the ethics of science and education (the ethical concept), the introduction of AI technologies in education and science (the intellectual concept), the dynamic

communication environment that contributes to unique opportunities for processing scientific information (the informational-scientific concept), and the scholar's ability to perceive surrounding changes – in the specific functioning/interpretation of strategic thinking, a kind of “coherent fusion” of logic, intuition, and the ability to foresee the near future of the scientific space (the prospective concept).

The authors draw attention to the peculiarities of using information sources under wartime conditions, to the authority of information flows in the educational and scientific dimensions, and attempt to observe the dynamic processes of creating a new paradigm of knowledge and skills, the implementation of methods that open up not yet fully comprehended opportunities. The use of AI tools adds to educational and scientific communication a very powerful and not yet fully predictable new participant, capable of quickly mastering entire arrays of information and performing instant analysis of vast amounts of data (compared to human capabilities), able to act as an active interlocutor, a participant in scientific discussion, a generator and editor of scientific ideas. Certain concerns widespread in the scientific community are noted in the context of AI involvement and ethical considerations. The paradigm and methodological shift lead to changes in worldview. In conclusion, an assumption is made regarding the new features of the scientific worldview and educational opportunities in the dynamic conditions of a networked society.

Keywords: network society, science studies, philological science, ethics of science, academic integrity, educational and scientific concepts, implementation of AI tools.